

Meeteren, A. van, *Op hoop van akkoord. Instrumenteel forumgebruik bij geschilbeslechting in Leiden in de zeventiende eeuw* (Dissertatie Rotterdam 2006, N. W. Posthumus reeks XIII; Hilversum: Verloren, 2006, 389 blz., €35,-, ISBN 90 6550 923 2).

Deze Rotterdamse dissertatie behandelt een niet alledaagse materie in onze geschiedschrijving. Mag het object ervan — geschilbeslechting — een bijna dagelijks voorkomend fenomeen zijn, de bronnen waaruit geput moet worden om greep op dit verschijnsel te krijgen, zijn nog maar sporadisch door Nederlandse historici systematisch onderzocht. Dat is overigens wel verklaarbaar, want ten eerste moet de onderzoeker zich vertrouwd hebben gemaakt met het geldende procesrecht dat aan de verschillende typen rechterlijke archieven ten grondslag lag. Ten tweede zijn die archieven doorgaans nog slechts op het niveau der registers geïnventariseerd, zonder dat een nadere toegang per akte (vonnis e.d.) bestaat. Hetzelfde geldt *mutatis mutandis* voor de notarisprotocollen.

Intussen hebben historici de criminele archieven al wel ‘ontdekt’ als rijke bron van kennis over de veranderende praktijk van normhandhaving door de overheid en over het dagelijkse leven in het algemeen. De sociale controle kan echter nog op een andere manier worden opgespoord, namelijk via de vraag wanneer een klager zijn klacht, of partijen hun geschil, aan een rechter of arbiter voorlegden.

Van Meeteren heeft het zeventiende-eeuwse Leiden als zijn onderzoeksgebied uitgekozen. De oogst beloofde in deze welvarende en expanderende stad groot te zijn. Daar bestond om te beginnen een flink aantal fora: naast de civiele vierschaar buurtmeesters die als eersten een verzoening tussen twistenden moesten zien te bewerken, een commissie voor burenkwesties en het college van vredemakers. Bovendien kon men al naar gelang de aard der zaak — afgezien van het *forum academicum* — klagen voor het gildenbestuur, deken en hoofdlieden der schutterij en de kerkenraad. Bij de notaris kon de verongelijkte of beledigde alvast een akte laten opmaken met zijn lezing van het geval, dan wel getuigen hun verklaringen laten afleggen — stukken die in een eventueel proces zouden kunnen dienen maar die de tegenpartij ook konden afschrikken van verdere stappen of hem laten inbinden. Ten tweede zijn voor het Leiden van de zeventiende eeuw *seriële* bronnen overgeleverd, wat in lang niet alle rechtsgebieden het geval is. Mede om die reden hebben pioniers als Herman Diederiks en Sjoerd Faber destijds geopteerd voor de achttiende eeuw als periode van onderzoek. De grote hoeveelheid aan overgeleverde seriële bronnen te Leiden is overigens niet in alle opzichten een zegen, want Van Meeteren heeft zich gedwongen gezien een nadere tijdsafgrenzing te kiezen, namelijk de jaren 1664 tot 1668; dat is dus, met hier en daar een overschrijding, te verstaan onder ‘de zeventiende eeuw’ in de titel van dit boek.

In de beperking toont zich de doctor. Vele duizenden grote twisten en kleine geschillen heeft de auteur uit vele bronnenreeksen in zijn *data bases* ondergebracht, waarmee hij de — al door Alfred Soman bepleite — *record linkage* tot stand kon brengen. Alle betrokken instellingen worden door Van Meeteren helder voor het voetlicht gebracht en de behandelde zaken naar inhoud en afloop besproken in het licht van de normhandhaving en sociale controle: van echtelijke ruzies tot nalatige debiteuren.

De schrijver plaatst zijn bevindingen keurig in het kader van de (inter)nationale historiografie. Onbetwist is hij binnen onze grenzen de eerste die een zo breed onderzoek naar ‘infrajudiciële’ fora heeft ondernomen. Misschien eist hij hier en daar iets te gretig de prioriteit op: voor Friesland heeft de rechtshistorica Hempenius-Van Dijk bij voorbeeld al veel werk verzet (nog afgezien van haar *Procesgids*). Bovendien waren de kerkenraadsnotulen al in de late negentiende eeuw door kerkhistorici benut voor hun studies over de *censura* (zoals Duker over Franeker en Guitart over Hindeloopen), terwijl op het International Economic History Congress te Edinburg in 1978 reeds werd gerefereerd over ‘The archives of infra-judicial institutions’ (zie *International Association for the History of Crime and Criminal Justice/LAHCCJ Newsletter* (1979) i,16-20).

Ook al betreft zijn onderzoek echter slechts een tijdsopname in de zeventiende eeuw, toch heeft Van Meeterens studie over Leiden zeker resultaten opgeleverd waarmee onderzoekers in andere steden hun voordeel zullen kunnen doen en waardoor vergelijking pas goed mogelijk zal worden. ‘Eer’ speelde vroeger een, in onze ‘beschaafde’ westerse samenlevingen, moeilijk invoelbare rol in de intermenselijke relaties. Een vraag die bij de lezer over kan blijven, is: hoe dachten de justiciabelen zelf over instellingen als vredemakers — later door Voltaire zo geprezen — die de civiele vierschaar moesten ontlasten (elders waren er ‘commissarissen van kleine zaken’), of: hoeveel zaken zijn via appel bij het Hof van Holland en zelfs bij de Hoge Raad terechtgekomen? De effectiviteit van de rechtsstaat-in-wording is immers een niet onbelangrijk aspect.

A. H. Huussen jr.

Michielsens, J. N. M. E., *The 'nazification' and 'denazification' of the courts in Belgium, Luxembourg and the Netherlands. The Belgian, Luxembourg and Netherlands courts and their reactions to occupation measures and measures from their governments returning from exile* (Dissertatie Maastricht 2004, Maastricht: Universitaire Pers Maastricht, 2004, xi + 391 blz., ISBN 90 5278 436 1).

Dit proefschrift, in december 2004 bekroond met het iudicium *cum laude* en later nog met een studieprij van de Stichting Praemium Erasmianum, is een van de eerste pogingen op rechtsvergelijkende basis belangrijke aspecten van de rechtsgeschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in kaart te brengen. Na een inleiding over de juridische gevolgen van de invasie en bezetting van 1940 in de drie landen vinden we hoofdstukken over de rechtspleging gedurende de oorlog in België, Luxemburg en Nederland na de Duitse inval van mei 1940, met name over de ontslagen en benoemingen van rechters, waarbij blijkt dat in Nederland meer 'foute' rechters zijn benoemd dan in België. (195) Ook wordt aandacht besteed aan rechterlijke uitspraken, waarin de geldigheid van bezettingsmaatregelen al dan niet werd getoetst aan art. 43 van het Haagse Landoorlogreglement. In een vergelijkend vijfde hoofdstuk wordt de tussenbalans opgemaakt, waarna in een zesde hoofdstuk de juridische problemen met betrekking tot de terugkeer van de wettige regeringen in de drie landen worden besproken, onder andere de rechterlijke beoordeling van de geldigheid van de Londense besluitenwetgeving (zie voor Nederland het arrest van de Hoge Raad van 30 oktober 1946, Ned. Jurispr. 1946, 737, p. 215 en 255). Hierna wordt betrekkelijk kort ingegaan op de naoorlogse zuiveringsprocedure van de gerechten. In hoofdstuk 8 vinden wij de slotconclusies, terwijl hoofdstuk 9 zich bij wijze van appendix meer richt op de naoorlogse ontwikkeling van de volkenrechtelijke regels met betrekking tot het bezettingsrecht.

De verschillen tussen de landen blijken nogal aanzienlijk te zijn, zowel bij de nazificatie en de rechtspolitieke keuzen van de gerechten als bij de denazificatie van de gerechten. Het is de vraag of de juridische vorm van het bezettingsregime hier een rol speelt. Het lijkt er namelijk op dat het verzet tegen nazificatie in de justitiële organisatie in België meer voet aan de grond heeft gekregen dan in Nederland, zie hiervoor de altijd weer onthutsende beschrijving van de arisering van de rechterlijke macht en het klakkeloos tekenen van de ariërverklaring in Nederland. (126 vv) In België, bijvoorbeeld in de affaire-Stévigny, frustrerden de gerechten, ook de Cour de Cassation, Duitse maatregelen met succes. (48 vv) De auteur laat fraai zien, hoe dit te maken kan hebben gehad met de veel geringere bemoeienis van de bezetter met de benoemingen binnen de Belgische magistratuur dan binnen de Nederlandse. Ook speelde de veel duidelijker delegatie van bevoegdheden aan de secretarissen-generaal onmiddellijk na 10 mei 1940 in België een rol. Zoals bekend kreeg België een militair regime, in Nederland en Luxemburg werd een civiel bestuur ingesteld. In Luxemburg ging dit zelfs zover dat een integratie plaats vond met de rechterlijke organisatie van Duitsland. Het is overigens opvallend dat de autoriteiten in Luxemburg niet hebben meegewerkt de rechterlijke archieven aldaar voor dit onderzoek open te stellen. (108) Dit is te meer betreurenswaardig, omdat blijkbaar tijdens de oorlog in Luxemburg geen rechtspraak werd gepubliceerd. Het is daarom niet uitgesloten dat in Duitsland nog rechterlijke